خراسان بزرگ: سال ششم، شماره (۲۰)، پاییز ۱۳۹۴
Quarterly bulletin of Greater Khorasan:Vol.6, No.20, Fall 2015

تبیین و ارزیابی شاخص‌های موثر در هـویت شهری (نمونه موردی محله نوغان در شهر مشهد)

غلامرضا لطیفی[۱]
قاسم فیضی چشمه گلی[۲]
راحله باجلال[۳]

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۰۳
تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۲۰
شماره صفحات: ۴۲-۲۵

چکیده

شهرها و فضاهای شهری سوای از استقلال، از شخصیت و هویت ویژه ای برخوردار بوده و می باشند. درحالی‌که آنچه از اغلب شهرهای کنونی ما در ذهن عموم شکل گرفته است جز مجموعه ای از ساختمان‌های‌بلند، پارک ها و خیابان‌ها نیست. شهر جایی است که تعاملات‌شهری در آن به وقوع می پیوندد و مردم حس‌شهروندی نسبت به شهر خود دارند. به عبارتی آنچه شهر را می سازد، ساختمان‌های عظیم و پارک ها نیستند بلکه مردم خودِ شهرند که با تمام سلایق و ویژگی‌های منحصربه‌فردشان و در حقیقت هویت‌شهری و شهروندیشان، شهر را می سازند. با توجه به اهمیت موضوع هویت در زندگی انسان و رابطه دوسویه بین هویت انسان و آثار آن و همچنین تایید و تأکید اکثر صاحب‌نظران مسائل شهری بر این موضوع، تاکنون به طور جدی به آن پرداخته نشده است در حالیکه اهمیت موضوع طلب می نماید که هویت شهرها به عنوان مهم ترین عامل تعادل روحی- روانی شهروندان، مورد توجه مدیریت شهری واقع گردد. هدف پژوهش حاضر، ارزیابی شاخص‌های مؤثر بر هویت‌شهری در سطح محلات و ارائه راهکارهایی در راستای ارتقاء هرچه بیشتر این شاخص ها می‌باشد. این شاخص ها را در غالب زیر مؤلفه‌های کالبدی، عملکردی و ادراکی دسته بندی می شوند. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی بوده که اطلاعات مورد نیاز از دو روش اسنادی و مشاهدات میدانی جمع آوری شده و به منظور تحلیل اطلاعات از روش همبستگی دو متغیره استفاده‌شده است. براساس یافته ها و نتایج تحقیق از دیدگاه ساکنان محله نوغان ابتدا مؤلفه آداب‌ورسوم- شخصیت(۰٫۷۴۲) و به ترتیب مؤلفه‌های الگوی ساخت‌وساز- حس تعلق(۰٫۶۸۴) و شخصیت- خاطره‌انگیزی(۰٫۶۰۶) در اولویت دوم و سوم در ارتقا هویت یک محله تأثیر بسزایی دارند. همچنین از دیدگاه کارشناسان متخصص مؤلفه‌های حس تعلق، خاطره‌انگیزی، امنیت به جهت بهبود و ارتقاء هویت یک محله باید بدین مؤلفه ها توجه نمود.

کلیدواژه‌ها: هویت شهری، کالبدشهر، هویت محله، محله نوغان

۱. دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران
۲. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبایی، تهران (نویسنده مسئول) gh.f7070@yahoo.com
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع)، مشهد

مقدمه و بیان مسأله

ویژگی‌های هر شهر تحت تأثیر محیط جغرافیایی، شامل ساختارهای فرهنگی– تاریخی آن منطقه جغرافیایی شکل می گیرد. ساختارهای فرهنگی ازجمله ایدئولوژی و سیاست های حاکم بر هر منطقه جغرافیایی به شدت در هویت شهر تأثیر می گذارد، از این رو، می‌توان گفت هویت هر شهر تجلی فرهنگ در محیط است. توسعه شهری در دهه های اخیر باعث از هم گسیختگی در بافت و منظرشهری شده است که نوعی بی شکلی و ناهماهنگی را در بافت‌های قدیمی و جدید شهرها نشان می دهد؛ چرا که در روند نوسازی بسیاری از جنبه های کیفی زندگی مخدوش گردیده است. با توجه به این که شهر چون کلیتی پیچیده، لزوماً در پیوند با فرهنگ زمانه به عنوان بستر خود، معنی پیدا می‌کند، هویت خود را از دست داده و تصور ذهنی مردم نیز از شهر دچار اغتشاش شده است. کسب هویت مطلوب و اصیل و رهایی از بحران هویت از دغدغه های تاریخ و فرهنگ های انسانی بوده است. می‌توان گفت انسان به آن دلیل انسان است که موجودی هویت‌ساز و خواستار هویتی آرمانی است. امروزه عرصه شهرسازی کشور ما در بحران هویتی به سر می برد.

محدوده انتخاب شده در این پژوهش محله نوغان است که از هسته های اولیه شکل گیری مشهد و از نزدیک ترین محلات به حرم رضوی تلقی می گردد. محله نوغان در منطقه ثامن، یکی از مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد قرار دارد. این منطقه جز هسته اولیه تشکیل شهر بوده و حرم مطهر رضوی را در خود جای داده است. قطاع ۲ شهرداری ثامن که محله نوغان نیز جزئی از آن است آخرین بخش از محدوه طرح نوسازی و بهسازی بافت است که صورت اجرایی به خود می گیرد. از این رو تملک و تخریب قطعات که بخشی لاینفک از رویه نوسازی طرح است در این محدوده در مراحل ابتدایی خود قرار دارد. حال آنکه دیگر مناطق پیرامونی پیشرفت فیزیکی بیشتری را تجربه کرده اند. از این رو بخش عمده ای از بافت به شکل سابق خود ادامه حیات می دهد و ساکنان قدیمی هنوز مجبور به ترک محل نشده اند. ولی همزمان آثار اجرای طرح هر روز بیشتر بر محیط و معاقباً بهره برداران آن تأثیر می گذارد. همزمانی اجرای طرح با زندگی روزمره ساکنان و استمرار حضور و اقامت زائران (به طور اخص زائران کم درآمد)در این محدوده، شرایط پیچیده و پر چالشی را پدید آورده که لزوم انجام پژوهش در حوزه های مختلف اجتماعی، محیطی و.... را دوچندان می نماید. یکی از موضوعات به شدت تأثیرگذار بر محدوده مطالعه و مناطق پیرامونی، اجرای طرح بهسازی و نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی است، به طوری که اجرای طرح _ برای نمونه در قطاع ۳ شهرداری ثامن_ در بخش هایی که پیشرفت فیزیکی زیادی را تجربه کرده است به گواه تحقیقات انجام شده، حتی بافت جمعیتی محدوده را نیز تغییر داده است به گونه ای که اجرای این طرح های عظیم در بافت حرم موجب از بین رفتن هویت شهر مشهد و محلات پیرامونی آن شده است.

سوالات پژوهش

۱. شاخص‌های موثر بر هویت محله چه مواردی هستند؟
۲. تأثیرگذارترین متغیر بر هویت محله کدام متغیر است؟
۳. آیا اجرای طرح بهسازی و نوسازی که در این محله در حال اجراست تأثیر بر هویت محله داشته است؟
۴. چه اقداماتی در جهت حفظ هویت این محله قدیمی و دارای سابقه تاریخی صورت پذیرفته است؟

پیشینه پژوهش

- سلسله، محسن و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی تأثیر عامل هویت (ایرانی، اسلامی)بر زیبایی شهر در سال ۱۳۸۸، با هدف شناخت و تبیین امر هویت به عنوان یک سرمایه اصیل با ریشه های اسلامی و ایرانی و بررسی تأثیر بخشی و کاربردی هویت ایرانی و اسلامی در امر زیبایی شهرها در پژوهش خود به بررسی و تدقیق این مسائل می پردازد و به ارائه راهکار می پردازد. وی در این پژوهش به این نتیجه رسید که عدم هماهنگی ظرف و مظروف در دامن زدن به مسأله بی‌هویتی و نتیجتاً زشتی شهرهای بزرگ کشورمان، نقش بسیار مهمی بازی می‌کند.
- نوفل، سید علیرضا و همکاران در مقاله‌ای با عنوان بررسی و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری با نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان در سال ۱۳۸۸ به معرفی شاخص‌های موثر بر هویت شهری و محله‌ای در محله جلفا می پردازد و در انتها راهکارهایی در راستای ارتقای هرچه بیشتر این شاخص ها در این محله ارائه می دهد.
- نقی زاده، محمد؛ طغیانی، شیرین. در مقاله‌ای با عنوان ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای‌شهری درسال ۱۳۸۸با هدف بررسی کیفیت فضاهای‌شهری از زاویه هویت و بحران هویت و ایجاد بستری مناسب جهت تبیین ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای‌شهری می پردازد و در نهایت به این نتیجه می رسد که هویت و بحران هویت در زندگی انسان و رابطه بین هویت و بحران هویت انسان، هویت و بحران هویت مکان به طور خاص و فضاهای شهری به طور عام دارای اهمیت می‌باشد.
- سیاف زاده، علیرضا و همکاران؛ در مقاله‌ای تحت عنوان نقش کیفیت منظرشهری در ایجاد حیات اجتماعی و هویت مکانی

شهروندان با نمونه موردی بزرگراه نواب در سال ۱۳۹۱ با هدف بررسی روابط کیفیت منظرشهری و نقش آن در ایجاد حیات اجتماعی و هویت مکانی شهروندان به این نتیجه دست یافتند که بین دو متغیر هویت مکانی و کیفیت منظرشهری رابطه معناداری وجود دارد و این متغیرها نسبت به کاهش و افزایش یکدیگر واکنش نشان می‌دهند و ارتباط آن‌ها قابل تعمیم است.

- چنگیزی، نگار؛ احمدیان، رضا؛ در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی شاخص‌های هویت فضای شهری در بافت تاریخی با نمونه موردی بازار کرمان در سال ۱۳۹۱ سعی دارد با هدف شناخت ماهیت هویت و با رویکردی پدیدارشناسانه بافت تاریخی بازار کرمان را که از قدمتی دیرینه برخوردار است تجزیه و تحلیل کند. نتایج تحقیق در این پژوهش حکایت از آن دارند که ترکیب مؤلفه‌های هویت بخش در سه بعد شکلی، معنایی و اجتماعی موجب شکل‌گیری هویت مکانی در فضای‌شهری بازار در ساختار تاریخی شهر کرمان شده است.
- آتشیار، محمد؛ در مقاله‌ای با عنوان تداوم هویت در منظرشهری در سال ۱۳۸۸ با هدف تشریح تعاریف هویت و شهر، ضمن پرداختن به نظریه اخیر هویت منظرشهری و کمی نمودن هویت به عنوان یک امر کیفی با تحلیل ابعاد مختلف این دانش، ادبیات مختصر آن را بیافزاید.
- مارکو لیلی[1]؛ در مقاله‌ای تحت عنوان هویت شهری مربوط تئوری، اندازه گیری، و یافته‌های تجربی در سال ۱۹۹۲ با هدف تجزیه و تحلیل نظام‌مند از سنت های نظری در مرحله اول و پس از آن استفاده از ساختار با برد متوسط به منظور نظام تئوری، به این نتیجه رسید که استفاده از رویکرد تجربی دارای اهمیت می‌باشد و در انتها به ارائه راهکارها و دیدگاه های خود نسبت به هویت شهری و عواقب آن با توجه به ادراک و شناخت و تجربه محیط شهری می پردازد.
- مظفری، تکتم؛ قربان زاده، مریم؛ در کتابی تحت عنوان مبادی ورودی شهر حلقه گمشده فضاهای شهری در سال ۱۳۹۲ به بررسی ویژگی ها و ضوابط طراحی ورودی محله و شهر می پردازد و تأثیر این ویژگی ها و ضوابط بر هویت محله و شهر را ذکر می‌کند.
- بهزادفر، مصطفی؛ در کتابی با عنوان هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران)در سال ۱۳۸۷ به بررسی عوامل و شاخص‌های مؤثر بر هویت‌شهری و معرفی اصول آن می‌پردازد و این شاخص ها و اصول مذکور را در نمونه موردی خود بررسی می نماید.

مفاهیم و شاخص‌های مؤثر در هـویت شهـــری اگرچه کم وبیش مورد مطالعه قرارگرفته اند، اما در این بررسی ها نکاتی قابل ذکراست؛ نکته اولاً اغلب این پژوهش ها با دیدگاه های یک جانبه نگر بوده است؛ و هریک از پژوهشگران از دریچه ای متفاوت به مسأله مورد نظر پرداخته اند. نکته دوم در پژوهش های قبلی، ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هـویت شهـــری و تأثیر مستقیم آن شهر و زندگی شهری به طور دقیق و ریشه ای مورد تحقیق و بررسی قرارنگرفته اند. نکته سوم اینکه اولویت این شاخص ها و نقش آنها در فرایند هویت پذیری شهرها و محلات مشخص نشده اند. لذا پژوهش حاضر قصد دارد ارزیابی و بررسی شاخص‌های مؤثر بر هویت محله با دیدی شهرسازانه و جامع نگر بررسی نماید. و تأثیرات ابعاد هویت فضای شهری (ابعاد شکلی، معنایی، اجتماعی) بر هویت محله را شناسایی و نیز ارزیابی نماید. همچنین در این پژوهش عوامل و شاخص‌های مؤثر در هـویت شهـــری محله نوغان به طور کامل بررسی و اولویت هرکدام از آنها در هویت پذیری محله نوغان تعیین خواهد شد.

مبانی نظری

تعاریف هویت (مفهوم هویت)

- "*فرهنگ عمید*" هویت را حقیقت شی یا شخص می داند که مشتمل بر صفات جوهری او باشد.

- "*فرهنگ معین*" آنچه که موجب شناسایی شخص باشد، یعنی آنچه که باعث تمایز یک فرد از فرد دیگری باشد.

- "*فرهنگ آکسفورد*" به عنوان چیستی و کیستی فرد، از هویت یاد می‌کند (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸ : ۵۹-۵۸).

هویت بخشی از شخصیت وجودی هر انسان است که هویت فردی او را می سازد؛ مکانی است که خود را با آن می شناسد و به دیگران می شناسند. در واقع میان فرد و مکان رابطه ای عمیق تر از صرف بودن یا تجربه کردن آن مکان برقرار است. اما طبق تعریف متداول، « هویت، احساس تعلق خاطر به مجموعه ای مادی و معنوی است که عناصر آن از قبل شکل گرفته اند. » (همان).

هویت شهری

یکی از نیازهای اجتماع انسانی احساس امنیت و حس تعلق است. در این راستا هویت و عناصر هویتی در زندگی انسان موجب آرامش

1. Marco Lalli

و ایجاد اعتماد به نفس و میل به داشتن تلاشی مستمر همراه با احساس امنیت می‌شود.
بحران در هویت شهرهای‌مان از زمانی آغاز می‌شود که در تحول و گذار سنتی به کلان شهر مدرن، پدیده شهر و زندگی شهری، تابع دو زمینه مشروط کننده اجتماعی –رشد و تحرک اجتماعی– و اقتصادی شرایط اشتغال شهروندان می گردد. عواملی که پایه نظام یابی فضایی کالبدی شهر و هویت آن نیز می گردند و با مشارکت نابرابر مردم در فعالیت های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شهر، فرهنگی بنا می نهند که بنیانی طبقاتی – شغلی دارد. از این پس مبنا و عامل اصلی تفاوت کیفی عملکرد شهرها و هویت آنها نیز در شرایطی که دو زمینه فوق در عدم یگانگی شهروندان با شهر ایجاد کردند قابل جستجو بوده است.

نمودار ۱. هویت شهر
مأخذ : مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۴

چنین فرهنگی، نقش فرهنگ های بومی و سنت های پایداری را که شهر با مفهوم و پاسخگو بنا می نهادند در هم می شکند و شهرهای بنا می نهد که ویژگی‌های آن مشتمل است بر:

۱. کثرت و تباین ناهمگون اجتماعی– فرهنگی
۲. عدم یگانگی ساکنان شهر با جامعه شهری
۳. عدم تمایل جامعه برای نگهداشت ارزش های مقبول و باورهای انسانی و اخلاقی پیشین
۴. جدایی بین باورها و اعمال جامعه
۵. کنش واگرایانه و مبتنی بر تضاد بین فرهنگ جامعه و محیط شهری
۶. فقدان ارتباط فضای شهری با ارزش های مورد قبول جامعه
۷. تهی شدن شهر از محتوای فرهنگ پیشین.

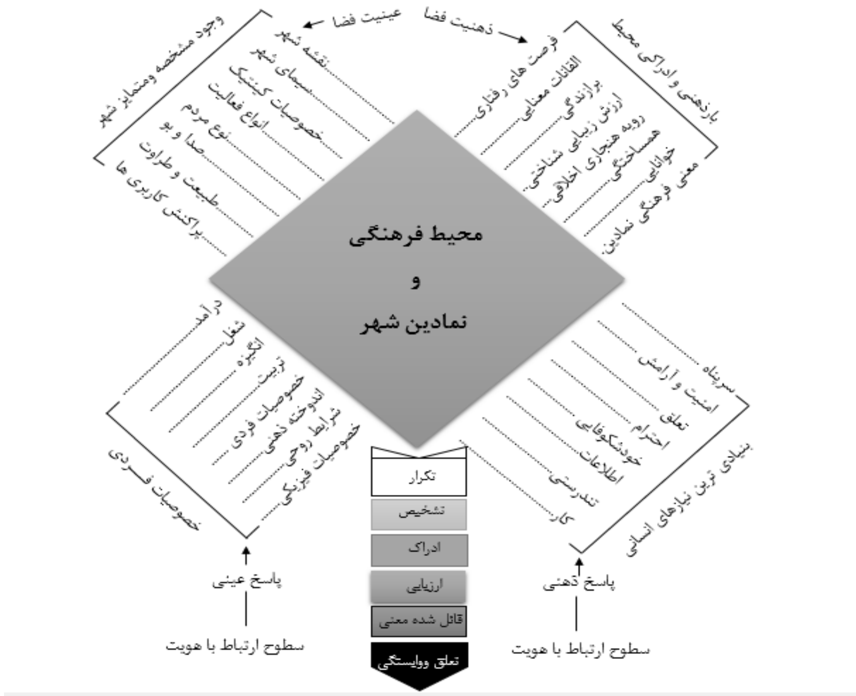
شهرهای ما در شرایط کنونی با نابسامانی و هرج و مرج در نحوه اسکان و اسقرار جمعیت و فعالیت ها و چگونگی اشغال و استفاده زمین، کمبود مسکن، کمبود در زمینه تأسیسات و تجهیزات و خدمات شهری و آلودگی های زیست محیطی، تفاوت ها، تضادها و نابسامانی های اجتماعی و فرهنگی به حیات خود ادامه می‌دهند. رشد ناموزون فضای کالبدی بی هویت شهر، در کشور ما، محصول عقب ماندگی یا عقب نگاه داشته شدگی آئین و شیوه اجتماعی زندگی شهری از مقیاس و ابعاد کالبدی متناسب آن است، که بنیان آن اساسا ناشی از بی عدالتی است.

بی عدالتی نه تنها عامل رشد ناموزونی و انگیزه های متضاد که محصول و عامل بقای این ساز و کار در نظام های شهری نیز هست و نه تنها اقتصاد و جامعه شهری را عقب مانده با کم توسعه نگاه می دارد(نمودارشماره۲)(مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۰).
بنابراین هویت شهری زمانی معنادار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک شهر داشته و در واقع کالبد بیرونی و فیزیک شهر نمادی از هویت شهری باشد. هویت یک شهر را می‌توان از جنبه های مختلف(کالبدی – طبیعی، انسانی و اجتماعی، تاریخی و اقتصادی، بصری شناختی) بررسی نمود و در واقع شکل گیری هویت شهری تحت تأثیر فرهنگ، شکل طبیعی و کالبد مصنوع شهر قرار دارد که در ادامه به تعریف برخی از جنبه های هویت شهر می پردازیم.

هویت کالبدی – فضایی

بافت کالبدی و ساختار مکانی – فضایی شهرها یکی از مهم ترین ابعاد هویتی شهرها را شکل می دهد زیرا شکل گیری بافت کالبدی شهری متأثر از اندیشه ها، باورها، فعالیت ها و سطح فرهنگ جامعه است. از این رو شناخت این بخش ازشهرها می‌تواند به شناخت بیشتر سایر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز بینجامد. واقعیت آن است که بافت کالبدی امکان بازشناسی هویت شهری را به

صورت بصری فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت بیشتری دارد (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸ : ۵۸).

نمودار ۲. مولفه های فرهنگی و نمادین شهر
(مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۰)

- همگرایی هویت اجتماعی و فضایی در محیط شهری، از طریق شناخت رابطه عمیق توأم با درک منطقی و با استفاده از ویژگی‌های اجتماعی – فرهنگی، نشانه شناختی و ادراکی قابل‌تشخیص است. این ویژگی ها عبارتند از :

- سکونت و اقامت متناوب نسل ها در مکان و احساس ناخوشایند از ترک آن
- خویشاوندی، تعلقات قومی و قرابت های فرهنگی، طبقاتی و صنفی ساکنین مکان
- روابط همسایگی و صمیمانهٌ چهره به چهره در مکان
- برگزاری آیین ها و مراسم اجتماعی و مذهبی در مکان
- تناسب و مشابهت انگیزه های رفتاری و سازگاری رفتاری – فضایی در مکان
- فرهنگ محلی، قرار محلی، بازی و سرگرمی محلی
- پوشش مشابه و تقلید از یک مد خاص در مکان
- ایده مشابه برای بهسازی مکان و تعصب برای حفظ و عدم تغییر فضاهای جمعی آن نظارت بر مکان با افزایش حضور و با انگیزه مشارکت
- احساس آرامش، امنیت و خودمانی بودن و استفاده فراغتی میان روز از مکان
- وجود یک محورتوجه و محور خبری قابل توجه عمومی در مکان (مظفری، ۱۳۹۲ : ۸۲).

هویت بصری

این نوع از هویت ارزش های زیباشناختی در شهر و کیفیت فضایی، امکان ادراک، موقعیت و جهت یابی را شامل می‌شود. اگر فردی در شهر وارد شود و او بعد از دیدن بخش های مختلف شهر، بتواند به خوبی شهر را توصیف کند و دیاگرام شهر در ذهن او باقی بماند این شهر نمایانگر شهری با هویت بصری خواهد بود.

هویت شناختی

هویت شناختی کیفیت و کمیت اطلاع از فضای شهر و نمادها و نشانه های شهری و ارزش های تاریخی و فرهنگی را نشان می

دهد. عناصر هویتی هر کدام در شب و روز مفهوم خاصی را به ما ارائه می دهد. عناصر باید در شب و روز آن چنان خوانایی و وضوح داشته باشد که هویت بخشی به شهر را در هر دو زمان حفظ می‌کند (موثقی، ۱۳۸۵: ۶۰).

مفهوم هویـت در شهرسازی از نظر محققین

به عقیده الکساندر[1]، هویت در محیط فرهنگی تجلی می‌کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده باشد. وی معتقد است که بین فرد و محیط زندگی اش ارتباط و احساس تعلق خاطر به وجود نخواهد آمد، مگر آن که قادر به شناخت عمیق و تشخیص آن باشد (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸ : ۵۳). والتر بور[2]، نیز عقیده دارد هویت همان تفاوت های کوچک و بزرگی است که باعث بازشناختن یک مکان (خوانایی محیط) می‌شود و حس دلبستگی و حساسیت به محیط را به وجود می آورد. خاص بودن هر محیط به معنی اجتناب از یکنواختی، وجود تنوع و جذابیت است. هویت در شکل و نحوه قرارگیری فضاها، در طرز دسترسی به فضاها و در کاربری ها نیز می باید وجود داشته باشد (برزگر، ۱۳۸۳، ۱۹۷).

ولف نیز معتقد است که هویت در محیط نتیجه ارتباطات متقابل سه جزء است که در داخل یک مجموعه عمل می‌کند:

- ترکیب ظاهری و کالبدی نماها (سمبل ها) در محیط
- عملکردها و فعالیت های قابل مشاهده در محیط
- مفاهیم نمادها (سمبل ها) در محیط (همان).

جیکوبز نیز هویت را در رابطه با فعالیت ها و زندگی در خیابآن‌های شهری از دیدگاه برنامه ریزی شهری تعریف می‌کند. وی معتقد است شهرها امن تر، قابل زندگی تر و پرجاذبه تر می شوند چنانچه خیابآن‌هایشان به ترکیب پیچیده ای از فعالیت های مختلف اختصاص داده شوند (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸ : ۵۳). با مطالعه متون شهرسازی می بینیم که یکنواختی، یکسان بودن و بی‌هویتی و بی معنا بودن شهرها به عنوان یک معضل از جانب اندیشمندان این عرصه به دفعات طرح گردیده و مورد توجه قرار گرفته است (نقی زاده و همکاران، ۱۳۸۸ : ۶۱). درنهایت، هویت شهری مقوله‌ای کالبدی است که از شکل کلی و فرم شهر نشات گرفته که میتوان اظهار نمود، شهرِ با هویت، شهری با مناظر و مزایای زیباست که باعث برقراری تعاملات و ایجاد خاطره جمعی برای ساکنان می‌شود به گونه ای که شهر بدون خاطره، فاقد هویت می‌باشد.همچنین هویت شهری نحوه زندگی ای است که در شهر جریان دارد و آن را از سایر مکآن‌ها بواسطه چند قومی و چند فرهنگی بودن متمایز می‌کند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۶).

عوامل و نشانه های هویـتی شهر

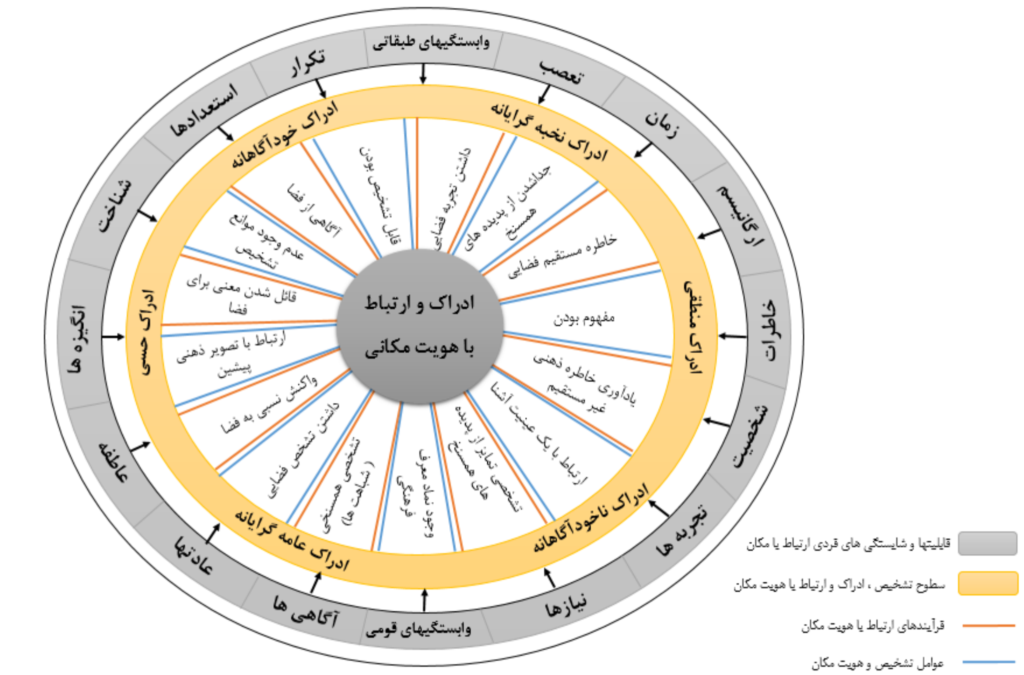
باتوجه به جمیع جهات مربوط به انواع مراتب هویت، عوامل و عناصر متنوعی را می‌توان به عنوان نشانه های هویتی یک شهر یا نام برد. مؤلفه‌های هویتی شهر در دو گروه اصلی « شکل » و « محتوا » قابل طبقه بندی هستند، که البته نامگذاری های دیگری ازجمله ظاهر و باطن، پیدا و پنهان، کالبدی و معنایی، عینی و ذهنی را می‌توان برای این دو گروه برگزید. در گروه اول (بارزه ای شکلی) می‌توان از نشانه، اندازه، تعداد، جمعیت، تمیزی، آلودگی، عملکرد، شلوغی و مانند آن نام برد. در گروه دوم (بارزه های محتوایی) موضوعاتی چون نمادها، معنی، تاریخ، فرهنگ مردم، عملکرد، رفتار، زیبایی، پاکی و... قابل ذکر هستند(نقی پور، ۱۳۸۶: ۳۵۱ – ۳۶۱). شناخت هویت شهر بایستی بر پایه مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ ازجمله مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت یک شهر عبارتند از مؤلفه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی است که این موارد هر کدام صفات و متغیرهای خاص خود را دارا می باشند، ازجمله متغیرهای این مؤلفه ها می‌توانیم به موارد زیر اشاره نماییم:

- ✓ مؤلفه‌های طبیعی : کوه، رود، تپه، دشت و....
- ✓ مؤلفه‌های مصنوع : تک بناها، راه، محله، میدان، بلوک های شهری و....
- ✓ مؤلفه‌های انسانی : فرهنگ، زبان، مذهب، آداب‌ورسوم، سواد و... (بهزاد فر، ۱۳۸۶ : ۵۶-۵۴).
- ✓ بنابراین فرهنگ و محیط، هویت ساز زندگی انسان می باشند، به نحوی که هرکدام نقش اساسی در تشکیل هویت بر عهده دارند. از دیگر سو می‌توان دید که فصل مشترک هویت انسانی محیط و هویت فرهنگی انسان، هویت محیط را تشکیل می دهد (نمودار شماره(۳)) (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸ : ۴۹).

وجود عناصر و محیط طبیعی در کنار محل زیست انسان از دو جهت دارای ارزش است ؛ اول از جهت معنایی و ادراکی که در این راستا مسأله هویت بخشی و تقویت محلی را به همراه دارد. دوم از جهت سلامتی جسمی و روانی و درنهایت تقویت پایداری محله که این جنبه نیز از اهمیت بالایی برخوردار است (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۵).

1 Alexander

2. Walter bor

نمودار ۳. ارتباط انسان، فرهنگ، محیط و نسبت آن‌ها با هویت

مأخذ : سلسله و همکاران، ۱۳۸۸ : ۴۹

زوال هویت شهری

بسیاری از صاحب‌نظران، هویت شهری را با تشخص شهری یکی می‌دانند و هویت شهری را وجه ممیزه شهری از شهر دیگر می‌دانند درحالی‌که در نظریات روانشناسی آنچه را موجب تمایز می‌شود «شخصیت تعریف می‌کنند و نه هویت». درنتیجه این گروه بی‌هویتی را ناشی از استاندارد گرایی در طراحی فضاها و ساختمان‌ها، تکنولوژی به‌کاررفته در ساخت‌وسازها و نوع مصالح به کار گرفته‌شده و درنتیجه شباهت بیش‌ازاندازه شهرها و فضاهای شهری با یکدیگر تعریف می‌کنند و دلیل این مدعا را شهرهای سنتی ذکر می‌کنند که هریک با دیگری متفاوت است و هویتی خاص دارد. به عبارتی، هویت آن‌ها حاصل خصوصیات منحصربه‌فرد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی است. گروهی دیگر بی‌هویتی را در عدم وجود رویدادهای خاطره‌انگیز می‌دانند و معتقد هستند رویدادها با حوادثی که موجب تمایز مکانی از مکان دیگر می‌شود می‌تواند به هویت بخشی شهر کمک کند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۲). هویت مکان به ویژگی‌های قابل‌تشخیص مکان نیز اشاره دارد درحالی‌که هویت مکانی احساسی در یک فرد یا یک جمع است که به‌واسطه ارتباطشان با یک مکان برانگیخته می‌شود (رضازاده، ۱۳۸۰ : ۵). – برخی از صاحب‌نظران ازجمله " راپاپورت " معتقد هستند که تغییر در برخی از خصوصیات مکان در هویت فرد اختلال ایجاد می‌کند و این امر را حتی تا حد اثرگذاری تغییر یا تعویض نام مکان‌ها هم پیش می‌برند. اگر شهروند حفظ بناهای تاریخی یا بافت قدیمی را جزئی از زندگی روزمره خود بداند، در آن صورت شاید مسأله هویت‌جویی نیز برای او اهمیت خاصی پیدا کند، این امر در موضوع رخدادها یا رویدادها هم مصداق دارد (مظفری، رضاپور، ۱۳۹۲ : ۸۲).

شاخص‌های اصلی هویت

هویت در ذهن افراد مختلف – حتی دارای فرهنگ مشترک – متفاوت دیده می‌شود و بخشی از این تفاوت ناشی از تجربه افراد در بستر اجتماع است. برخی هویت را مقوله‌ای فردی می‌دانند، برخی اجتماعی ؛ برخی هویت را تا نام شی نیز تقلیل می‌دهند و برخی چنان به آن ماهیت قدسی می‌بخشند که از دسترس انسان خارج نی شود. درهرصورت می‌توان دو ویژگی اصلی را برای هویت ارائه نمود :

تضاد پویایی و استقرار : یکی از ویژگی‌های هویت این است که در یک‌زمان و در یک مصداق واحد، حامل یک عنصر متغیر و یک عنصر ثابت است. از یک‌سو مفهوم هویت بیانگر استقرار و سکون است و از سوی دیگر به دلیل فرایندی بودن، دائماً در معرض تغییر و تجدد و پویایی است. به همین دلیل عده‌ای معتقدند پیوندها و تعلق‌هایی که به هویت مربوط می‌شود، محصول تفسیری مجدد

و نمادین از دنیا است که به شرایط تاریخی، نیازها و موقعیت‌های متفاوت بازمی‌گردد که در بستر زمان جاری است.

ادغام محتوای ذهنی و شکلی: تشخصی هویت، فرآیندی قیاسی بین عینیتی موجود (object) با داده‌های از آن در ذهن (subject) است. هر object یا هر فضا، باآنکه یک موجودیت خارجی مستقل است ولی در فرآیند ادراک، تبدیل به یک پدیده ذهنی می‌شود. می‌توان گفت درک هویت نوعی ارزش‌گذاری با اندوخته‌های ذهنی فرد است که از تجربه در طول زمان حاصل می‌شود (آتشین بار، ۱۳۸۸ :۴۷).

ابعاد هویت فضای شهری

هویت فضای شهری را می‌توان در سه بعد شکلی، معنایی و اجتماعی شهر بررسی نمود.

ابعاد شکلی : بافت کالبدی و ساختار مکانی – کالبدی شهری از ابعاد مهم هویتی شهر است. زیرا شکل‌گیری بافت کالبدی شهر متأثر از اندیشه‌ها، باورها، فعالیت‌ها و سطح فرهنگ جامعه است. درواقع کالبد شهر امکان بازشناسی هویت شهری را به‌صورت بصری فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت بیشتری دارد. امروزه شباهت زیاد کالبد شهرهای مدرن به یکدیگر تهدیدی جدی برای هویت شهر به وجود آورده است. در همین زمینه منتقدی چون مامفورد بر آن است که شهرها درگذشته واجد هویت بصری بوده‌اند و با فرمهایی که به‌تدریج پیچیدگی بیشتری می‌یافتند، شیرازه رندگی اجتماعی جوامع را به وجود می‌آوردند. ولی در شهرسازی معاصر نظم خشک و مقیدی جای تنوع اجتماعی گذشته را گرفته است. شهرها زمانی از خود شخصیت و موجودیت داشته‌اند، لیکن امروز این شخصیت و موجودیت ازمیان‌رفته و همه آن‌ها به توده‌های مشابه یکنواختی بدل گشته‌اند.

ابعاد معنایی: یکی از معیارهای هفتگانه‌ای که کوین لینچ در نظریه شکل خوب شهر برای سنجش شکل خوب شهر مطرح می‌کند" معنی " است. " معنی " یعنی اینکه شهر تا چه اندازه می‌تواند به‌وضوح درک شود، ازنظر ذهنی قابل‌شناسایی باشد، ساکنانش آن را در زمان و مکان به تجسم درآورند و تا چه اندازه آن ساختار ذهنی باارزش‌ها و مفاهیم جامعه در ارتباط است.

ابعاد اجتماعی: اساساً هویت شهری توسط فرهنگ شهری و خرده‌فرهنگ‌های متعلق به آن، در بستر تاریخ و در دل ساختار اجتماعی وسیع‌تری که جامعه را در برمی‌گیرد. درروند تحولات اقتصادی و سیاسی آن، شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. بدین دلیل نگاه ایستا به مؤلفه‌های هویت و ازجمله هویت شهری قادر به درک آن نیست. فرهنگ را می‌توان مجموعه‌ای پیچیده از دانش‌ها، باورها، هنر و آداب و رسوم جامعه دانست که مبتنی بر ارزش‌هایی است که گروهی به آن پایبندی دارند و در ساختار اجتماعی از آن پیروی می‌کنند (چنگیزی و همکاران، ۱۳۹۱ : ۵۵).

هویت محله

زمانی که سخن از یک محله به میان می‌آید، یکی از ابتدایی‌ترین تصاویری که به ذهن خطور می‌کند، در هم تنیدگی بافت و روابط اجتماعی حاکم بر آن است و به همین خاطر محله باید این احساس درهم تنیدگی را برانگیزد. طبیعتاً تعدادی خانه و معبر که با بی‌تفاوتی کنار هم نشسته‌اند، و این بی‌تفاوتی به زندگی انسان‌های درون آن‌ها نیز سرایت کرده است، نمی‌تواند محله نام گیرد. شاید به همین خاطر است که امروز در شهرهای ما نشان چندانی از محله‌ها نیست و مردم هرروز خود را رهاشده‌تر احساس می‌کنند. البته لازم به ذکر است که درهم تنیدگی هم معطوف به کالبد محله است و هم به روابط میان ساکنان آن. بسیاری از محله‌های موجود نیز در معرض خطر فروپاشی و تنزل در حد یک بافت قرار دارند. شاید این امر به‌تنهایی برای خاطرنشان ساختن ضرورت پرداختن به هویت بافت‌های مسکونی و کمک به معکوس شدن این جریان در جهت تقویت موجودیت و تولد محله‌ها کافی باشد. داشتن بافت برای محله‌ها شرط لازم است ولی شرط کافی نیست و این در حالی است که به ما شرط لازم برای زیستن اکتفا کرده‌ایم. خودروی شخصی پدیده همه‌گیر قرن گذشته بود و آزادی شگفت‌آوری برای جابجایی به شهرنشینان داد، ولی درعین‌حال محیط‌های شهری را – به‌منظور تسهیل حرکت - با چنان وسعت و سرعتی تخریب کرد که باعث اضمحلال زندگی اجتماعی گردید. اکثر معابر و فضاهای عمومی محله‌ها که کانون تعاملات اجتماعی ساکنان آن و عامل ارتقا یک بافت به محله بودند، در مجاری عبور سواره تنزل مقام یافتند و زندگی اجتماعی از آن‌ها رخت بربست. نخستین نشانه آن از بین رفتن بسترهای زندگی جمعی و حضور یافتن گروه‌های ویژه اجتماعی – کودکان، سالخوردگان و جز آن‌ها – در سطح محله بود. به‌این‌ترتیب درواقع صدمه دیدن کالبد محله‌ها، آسیب اجتماعی را نیز در بافت‌ها به دنبال داشته است. محله در مقایسه با یکپارچگی و فراگیری بافت، حوزه‌ای نسبتاً معلوم در دل شهر است. باوجودآنکه در تصویر ذهنی اکثر ما از محله، عرصه‌ای خصوصی و دارای حریم در پهنه شهر با بافتی درهم‌تنیده نقش بسته است، اما هیچ‌کس انتظار ندارد که محله مکانی دژ مانند و نفوذناپذیر باشد. بر این اساس توقع نفوذپذیری از محله، حداقل برای استفاده‌کنندگان آن امری خلاف انتظار نیست. البته باید توجه داشت که نفوذپذیری محله به معنای

باز بودن آغوش محله بر روی همگان و تبدیل‌شدن آن‌ها به گذرگاهی پویا نیست. بلکه اگر محله‌ای بتواند با اطراف به تبادل بپردازد و درون آن حرکت، فعالیت و رشد جریان داشته باشد، نفوذپذیر تلقی می‌شود (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۶-۸).

شاخص‌های کـــالبدی مؤثر در هویت بخشی محلات

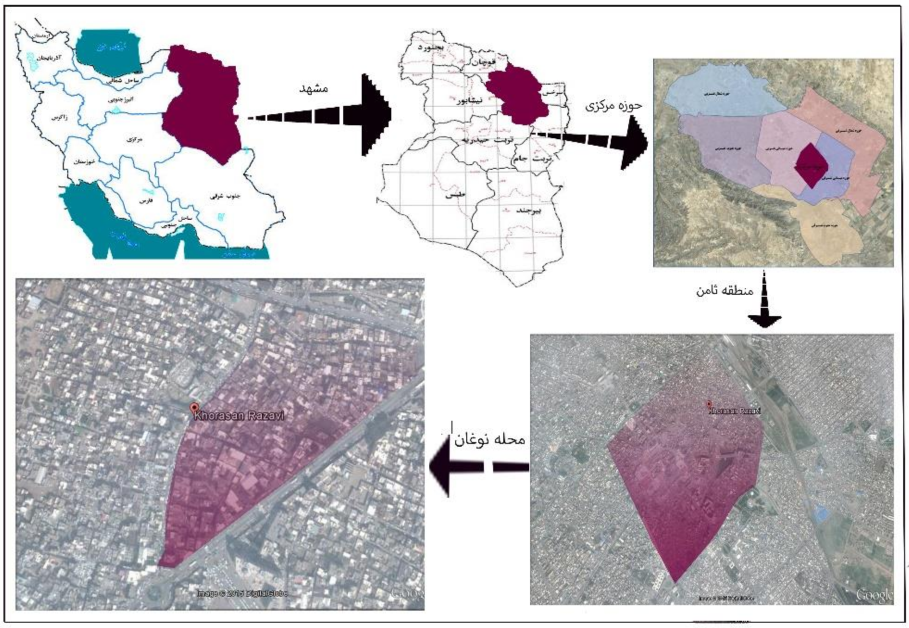
اگر محیط فیزیکی را از دو جنبه ساخته‌شده یا مصنوع و طبیعی موردمطالعه قرار دهیم هر دو عامل می‌تواند در تقویت هویت یک محل مؤثر واقع گردد. در مورد محیط طبیعی بهره‌برداری از شرایط خاص و منحصربه‌فرد جغرافیایی محل و استفاده از گیاهان و رنگ‌های بومی می‌تواند در تقویت هویت محلی بسیار مؤثر باشد. قطعاً عوامل دیگری چون خصوصیات فرهنگی اهالی و شیوه زندگی ساکنین نیز در شکل‌گیری هویت محلی بسیار مؤثر است. حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و استفاده از نمادها و نشانه‌های فرهنگی می‌تواند هویت محلی را تقویت نمایند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۵).

جدول ۱. چارچوب ادبیات نظری

ابعاد	متغیر	زیر متغیر
فرهنگی - اجتماعی	آداب‌ورسوم	برگزاری مراسمات مذهبی و جشن‌ها، نمادها، پوشش مشابه و تقلید از یک مد خاص
	خودمانی بودن	روابط خویشاوندی
کالبدی	الگوی ساخت‌وساز	سبک معماری، مصالح و رنگ، تراکم ساختمانی، فرم و اندازه ساختمان، سنگ‌فرش
	گره‌ها	میادین، تقاطع‌ها، پاتوق‌های اجتماعی، عقب‌نشینی‌ها، فضاهای ایستا و پویا
	نفوذپذیری	حرکت و فعالیت
	نشانه‌ها بصری	المان‌های شهری
ادراکی	تصویر ذهنی	فضای سبز، خاطره‌انگیزی، سابقه سکونت، المان شهری، رنگ خاص ساختمان‌ها، بازار
	خاطره‌انگیزی	المان‌های شهری، سنت‌ها و آئین‌ها، رویداد(اجتماعی، فرهنگی و مذهبی و تاریخی)، ارتباطات جمعی
	حس تعلق	حس مکان، دل‌بستگی
	خوانایی	راه، لبه، گره، نشانه‌های بصری، المان‌های شهری، رنگ

معـــرفی حوزه موردمطالعه

مشهد مقدس به‌درستی «میراث معنوی و فرهنگی مردم ایران» است. این شهر بیش از ۱۰۰۰ سال است که این میراث عظیم معنوی و فرهنگی را در طول زندگی پرماجرای خود خلق کرده است. کلان‌شهر مشهد هرچند در طول حیات تاریخی خود بارها و بارها مورد هجوم و تاخت و تاز اقوام مختلف و قدرت‌های داخلی و خارجی قرارگرفته و گاهی تا سر حد نابودی کامل پیش رفته است اما دوباره سربلند کرده و به زندگی محلی و ملی به علت آگاهی از دل‌بستگی مردم ایران به این کانون معنوی و برای مشروعیت بخشیدن به پایه‌های قدرت خود از این شهر حمایت کرده و در آبادانی و عمران آن کوشیده‌اند (مهندسی مشاورفرنهاد، ۱۳۸۹). محله نوغان درواقع یکی از آبادی‌های معتبر و معروف حومه شهر طوس قبل از پیدایش شهر مشهد بوده است. هسته اولیه شهر مشهد از ترکیب نوغان و دهکده سناباد شکل‌گرفته است. و به‌تدریج با رشد نوغان به‌صورت یک محله باقی‌مانده است. حدود ده محله نوغان در مطلع الشمس چنین ذکرشده است. محله نوغان مابین شمال و مشرق حرم حضرت رضا(ع) عرض عریضی دارد. محله نوغان در منطقه ثامن، یکی از مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد قرار دارد. این منطقه جز هسته اولیه تشکیل شهر بوده و حرم مطهر رضوی را در خود جای‌داده است. محله نوغان همان‌طور که در نقشه (۱) مشخص است محدوده بزرگ‌تری نسبت به اکنون را شامل می‌شده است. در حاضر و بنا بر نام‌گذاری معابر موجود خیابان حدفاصل میدان طبرسی و کوچه دریادل به‌عنوان راسته اصلی نوغان شناخته می‌شود. خیابان اصلی این محله به نام راسته نوغان می‌باشد که کوچه‌هایی از آن منشعب می‌باشد. راسته نوغان درواقع بازار اصلی این محله بوده که در جهت شمالی – جنوبی قرار داشته و انتهای شمالی آن به دروازه نوغان و انتهای جنوبی آن به چهارسوق (تقاطع کوچه سایاهان و نوغان) ختم می‌شده است.

تصویر ۱. محدوده مورد مطالعه

ماخذ: منتج از مطالعات پژوهشگران

بررسی وضعیت معابر و کف ساری و مبلمان

در محله نوغان وضعیت عمومی کالبدی و امکانات مستقر در آن گویای فرسودگی آن است. امری که دیگر از وجوه بصری و عملکردی آن نیز قابل‌رؤیت است. عدم رسیدگی در درازمدت، تخریب‌های مستمر و عدم بازسازی آن، به‌واسطه حضور پرشمار زائران و بسیاری عوامل دیگر باعث شده کیفیت معابر و کف سازی شرایط بدی را تجربه نمایند. مبلمان شهری هماهنگ با فضا تقریباً در کل بافت محدوده به‌ندرت و باکیفیت نازل یافت می‌شود. اجزایی نظیر سطل زباله که از بدیهی‌ترین اجزای ملزوم در راستای بهداشت و نظافت محیط محسوب می‌شود جز در راسته‌های اصلی به‌ندرت قابل‌رؤیت است.

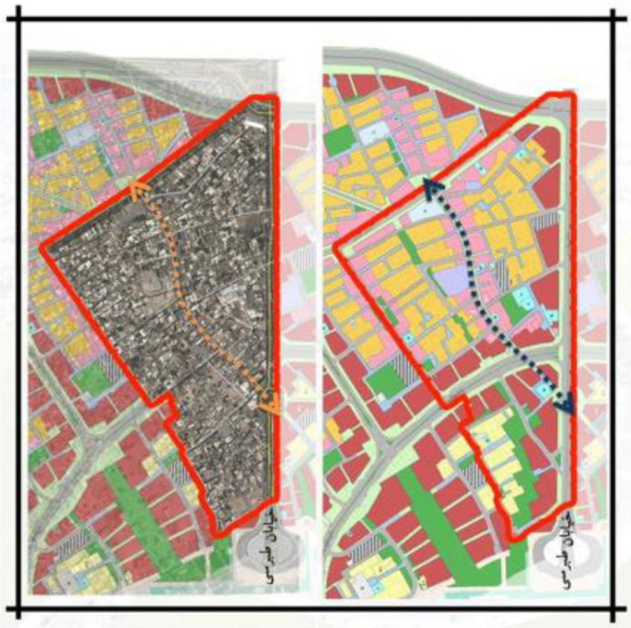
آلودگی نمادی (اطلاعات محیطی) و خوانایی

در محیط موردمطالعه که یک بافت قدیمی شهری است و ساختار ارگانیک دارد، خوانایی آن مانند بسیاری از بافت‌های مشابه مبتنی بر ساختار کالبدی و عناصر شاخص آن است. هرچند به‌صورت محلی نقاطی را به‌عنوان راهنما در بافت می‌توان برشمرد، اما به‌واسطه کیفیت زیست پایین در محدوده در دهه‌های گذشته، آثار شاخص معماری که بتواند به خوانایی بافت یاری برساند در آن کمتر یافت می‌شود. بافت پیچیده شهری و انبوهی از معابر بن‌بست که مسیریابی را با چالش مواجه کی سازد نیز از موانع خوانایی بافت محسوب می‌گردد. تخریب‌های گسترده بافت در سال‌های اخیر نیز خوانایی آن را به‌شدت افت داده است. درمجموع برای ارتقای خوانایی که از عوامل کلیدی در احساس امنیت تلقی می‌گردد بایست بافت شهری موردبررسی جدی قرار گیرد.چنانچه از منظر خوانایی دسترسی‌ها به موضوع نگریسته شود به‌واسطه محور اصلی نوغان که در مرکز محله قرار دارد می‌توان خوانایی بافت را نسبتاً مناسب ارزیابی کرد.

اغتشاشات بصری

اهمیت شکل شهر به خاطر عملکردهایی است که می‌تواند برای ساکنان یک شهر انجام دهد. زندگی در خیابان‌های یک شهر معمولاً منعکس‌کننده زندگی تمام شهر است. به‌این‌ترتیب که اگر خیابان‌ها جالب، ایمن، راحت و سالم باشند شهر نیز این‌چنین خواهد بود. ساخت‌وسازهای بی‌قاعده ، عدم توجه به زمینه موجود در ساخت‌وسازهای جدید، وجود الحاقات در نماها که با سیمای بصری آن ناهماهنگ است و به‌طورکلی نبود نظامات و الگوی پیوسته‌ای که به اغتشاشات کالبدی وزن و اهمیت داده و از آن ممانعت کند را می‌توان از علل اغتشاشات بصری بافت عنوان نمود. در این میان نمی‌توان از تأثیر رنگ در فضا نیز غافل شد. در بافت‌های سنتی که از مصالح بوم آورد استفاده می‌شود هماهنگی رنگی در کل کالبد محیط به چشم می‌خورد. این هماهنگی رنگی تأثیرات مثبتی را در منش و خلق‌وخوی افراد ایجاد می‌کند. بنابراین با توجه به اهمیت تأثیرپذیری شهروندان از کاربرد رنگ در شهر، نقش آلودگی رنگ در پرخاشگری‌های اجتماعی و خشونت‌های شهری می‌بایست موردتوجه قرار گیرد.

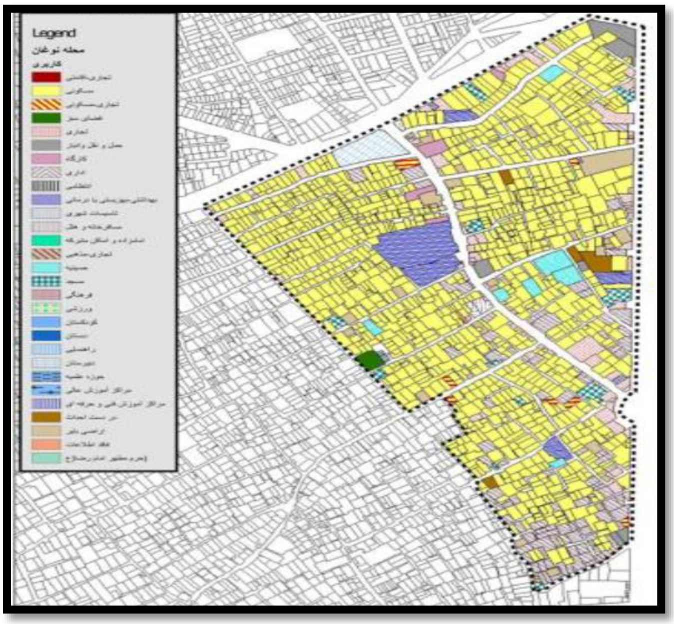

تصویر۲. مقایسه وضع کالبدی موجود و طرح مصوب

ماخذ: نگارندگان

بررسی کاربری زمین

چنانچه نگاهی اجمالی به کاربری‌های موجود بافت بیاندازیم خواهیم دید که سرانه کاربری‌های خدماتی موردنیاز از سطح پایینی برخوردار است. به‌عبارت‌دیگر ساکنان محدوده یا حداقل امکانات خود را تطبیق داده‌اند. این کمبودها در بحث سرانه فضای آموزشی، تفریحی و... قابل‌مشاهده است. عمده‌ترین کاربری که حدود ۷۲ درصد مساحت محله نوغان را به خود اختصاص داده، کاربری مسکونی است. این میزان به نسبت بافت‌های جدید شهری بسیار فراتر از سطح متوسط می‌باشد. این موضوع وقتی نمود واقعی و جدی می‌یابد که حضور مستمر زوار در محدوده موردمطالعه و نیاز مردم به فضاهای اقامتی باعث می‌شود این کاربری‌های مسکونی به عملکرد سابق خود ادامه نداده و به‌صورت مجوز دار و بدون مجوز به کاربری اقامتی – پذیرایی تغییر کاربری داده شوند.

نقشه ۱. نمونه از بر هم خوردن مقیاس عملکرد در داخل محله
ماخذ: نگارندگان

تصویر ۳. نمونه از بر هم خوردن مقیاس عملکرد در داخل محله
ماخذ: منتج از مطالعات پژوهشگران

یکی از عوامل بر هم خوردن توازن عملکردی محله نوغان شروع ساخت و توسعه واحدهای اقامتی و تجاری بزرگ‌مقیاس بوده است. این واحدها در قالب مدیریت سازمان مجری و بیشتر با تمرکز بر سطح ۱ و به‌طورکلی در حاشیه خیابان‌های اصلی جانمایی شده است. تصویر () نمونه‌ای مجموعه‌های اقامتی در مرکز محله است. اما آنچه مسلم است ساخت پیش از پیش واحدهای اقامتی و نیز تجاری در محدوده هرچه بیشتر آن را از قالب یک محله مستعد سکونت خارج می‌سازد. امری که هرروز برشدت آن افزوده می‌شود و ساکنان اصلی محله را ترک می‌نمایند. ازاین‌رو می‌توان گفت محله نوغان به لحاظ مقیاس عملکردی کیفیتی دوگانه دارد. از یک‌سو وجه محلی آن رو به کم‌رنگ شده است و از دیگر سو حضور کاربری‌های فرا محله‌ای هرروز پیش از پیش در عرصه محله قابل‌مشاهده است.

روش‌شناسی

هویت که در حوزه فلسفه، بیشتر جوهر و ماهیت در نظر گرفته می‌شود، مقوله‌ای کاملاً کلی و ذهنی و بالاخره کیفی است. روش تحقیق در این مطالعه " توصیفی – تحلیلی" است. تحقیق در دو مرحله انجام‌شده است و درنهایت با نرم‌افزار SPSS جدول‌ها و آمارهای لازم استخراج و رابطه متغیرهای وابسته و مستقل بررسی‌شده است.

شیوه جمع‌آوری اطلاعات

با توجه به اینکه نوع روش تحقیق پژوهش، توصیفی – تحلیلی است جهت تکمیل اطلاعات از اسناد کتابخانه‌ای، مصاحبه و مطالعات میدانی استفاده گردیده است.

جامعه آماری

در مرحله اول با کمک مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی چارچوب نظری تدوین گردید. علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای، از مطالعات میدانی نیز استفاده‌شده و با کمک ابزارهایی از قبیل پرسشنامه و مشاهده میدانی، اطلاعات و داده‌های موردنیاز گردآوری‌شده است. جامعه آماری، ۱۸۰ نفر از ساکنان و کسبه محله نوغان است که در محل موردمطالعه، پرسشنامه بین آن‌ها توزیع و همچنین مصاحبه نیز انجام‌گرفته است.

شیوه تجزیه‌وتحلیل اطلاعات

شیوه انجام تجزیه‌وتحلیل اطلاعات در این پژوهش استفاده از مدل اسپیرمن، دلفی و ANP می‌باشد که در مراحل مختلف از هرکدام استفاده‌شده است. همچنین با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه محاسبه گردیده و به کمک مدل spearman روابط بین متغیرها به دست آورده شده و بر اساس آن‌ها به نتیجه‌گیری پرداخته‌شده است.به کمک روش دلفی ۵نفر از صاحب‌نظران و کارشناسان در نظر گرفته‌شده است که پرسشنامه و مصاحبه بین آنان صورت پذیرفته است. همچنین از مدل ANP جهت وزن دهی به متغیرها و بررسی روابط بین متغیرها با هویت استفاده‌شده است.

یافته‌های تحقیق

ابتدا به مقایسه رابطه بین دو متغیر حس تعلق و ساخت‌وساز پرداخته‌شده است. به این منظور که شیوه‌های جدید و مدرن در ساخت‌وساز و ایجاد ساختمان با سبک مدرن در این محله تأثیری بر حس تعلق داشته است. به همین منظور با استفاده از نرم‌افزار spss رابطه بین این دو متغیر را بررسی کرده‌ایم (جدول ۲).

			حس تعلق	الگوی ساخت وساز
Spearman's rho	حس تعلق	Correlation Coefficient	1.000	.684**
		Sig. (2-tailed)	.	.000
		N	60	60
	الگوی ساخت وساز	Correlation Coefficient	.684**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.000	.
		N	60	60

جدول ۲. همبستگی بین حس تعلق و الگوی ساخت‌وساز

مأخذ: نگارنده

طبق جدول شماره (۲)، مشاهده می‌شود که بین حس تعلق و شیوه ساخت‌وساز همبستگی قوی وجود دارد و درصد اطمینان از وجود رابطه مستقیم و قوی بین این دو مؤلفه ۱۰۰ درصد است به‌این‌علت که RS مثبت و برابر با ۰٫۶۸۴ است. بنابراین از داده‌های جدول شماره (۲)، می‌توان نتیجه گرفت که با ساخت بناهایی با مصالح و سبک مدرن در این محله باعث کاهش حس تعلق ساکنان محله نسبت به گذشته است.

در جدول شماره (۳)، رابطه بین دو متغیر خاطره‌انگیزی و شخصیت با یکدیگر مقایسه شده‌اند که آیا وجود خاطرات جمعی مانند برپایی مراسم مذهبی و... باعث متمایز شدن محله موردمطالعه از سایر محلات شده است ؟ یا خیر ؟ برای پاسخ به این پرسش از جدول شماره (۳)، استفاده‌شده است.

جدول ۳. همبستگی بین مؤلفه خاطره‌انگیزی و شخصیت

مأخذ: نگارنده

			خاطره انگیزی	شخصیت
Spearman's rho	خاطره انگیزی	Correlation Coefficient	1.000	.606**
		Sig. (2-tailed)	.	.000
		N	60	60
	شخصیت	Correlation Coefficient	.606**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.000	.
		N	60	60

به کمک جدول شماره (۳)، این نتیجه حاصل شد که بین دو مؤلفه خاطره‌انگیزی و شخصیت، همبستگی متوسط وجود دارد و درصد اطمینان از وجود رابطه مستقیم بین این دو مؤلفه ۱۰۰ درصدمی‌باشد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰،۶۰۶ است. بنابراین بر اساس داده‌های جدول شماره (۳) وجود خاطرات جمعی در بین ساکنان مانند برپایی مراسم مذهبی، جشن‌ها و... باعث متمایز شدن محله از سایر محلات پیرامونی خود گشته است.

در جدول شماره (۴)، به مقایسه رابطه بین دو مؤلفه شخصیت و فرهنگ پرداخته‌شده است. که آیا وجود آداب‌ورسوم و فرهنگ خاص در و بین ساکنان محله باعث متمایز شدن محله و ساکنان آن شده است؟ یا خیر؟ برای پاسخ به این پرسش از جدول زیر کمک گرفته‌شده است.

جدول ٤. همبستگی بین مؤلفه‌های شخصیت و آداب‌ورسوم

مأخذ: نگارنده

			شخصیت	آداب و رسوم
Spearman's rho	شخصیت	Correlation Coefficient	1.000	.742**
		Sig. (2-tailed)	.	.000
		N	60	60
	آداب و رسوم	Correlation Coefficient	.742**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.000	.
		N	60	60

طبق جدول شماره (۴)، می‌توان این‌گونه اظهار داشت که بین دو مؤلفه آداب و رسوم و شخصیت همبستگی قوی با درصد اطمینان ۱۰۰ درصد وجود دارد به علت آنکه RS مثبت و برابر با۰،۷۴۲ می‌باشد. بنابراین هرچه فرهنگ و آداب‌ورسوم خاص در محله بیشتر باشد، باعث تمایز و شاخص شدن محله نسبت به سایر محلات می‌شود.

در جدول شماره (۵)، به مقایسه دو مؤلفه حس تعلق و خودمانی پرداخته‌شده است تا بررسی شود که آیا نزدیکی به حرم مطهر و وجود افراد آشنا و محلی باعث شده است که ساکنان احساس سربلندی و تمایل به ادامه سکونت در این محله را داشته باشند؟ یا خیر؟ که جهت پاسخ به این پرسش از جدول زیر بهره گرفته‌شده است.

جدول ۵. همبستگی بین مؤلفه‌های حس تعلق و خودمانی بودن (مأخذ: نگارنده)

			حس تعلق	خودمانی بودن
Spearman's rho	حس تعلق	Correlation Coefficient	1.000	.536**
		Sig. (2-tailed)	.	.000
		N	60	60
	خودمانی بودن	Correlation Coefficient	.536**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.000	.
		N	60	60

مطابق جدول شماره(۵)، این نتیجه حاصل می‌شود که بین دو متغیر حس تعلق و خودمانی بودن که بر هویت یک محله تأثیرگذار هستند، همبستگی متوسط و رابطه مستقیم وجود دارد و میزان درصد اطمینان آن نیز ۱۰۰ درصد می‌باشد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰,۵۳۶ می‌باشد. بدین معنا که هم‌جواری با حرم مطهر و وجود افراد محلی و آشنا باعث تقویت حس تعلق و حس خودمانی بودن می‌شود.

و درنهایت در جدول شماره (۶)، نیز به مقایسه رابطه بین امنیت و خودمانی بودن پرداخته‌شده که آیا خودمانی بودن تأثیری بر امنیت محله به‌عنوان زیر مؤلفه‌ای مؤثر بر هویت دارد یا خیر ؟جهت پاسخ به این پرسش داده‌های جدول شماره ۵ تجزیه‌وتحلیل شده است.

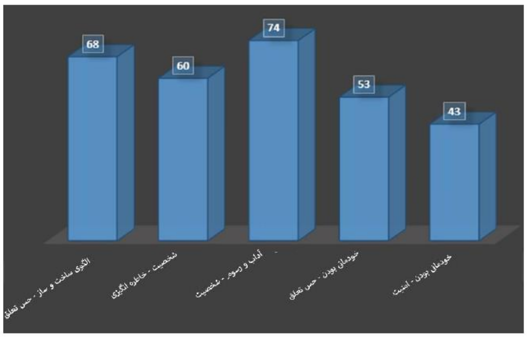
جدول ٦. همبستگی بین مؤلفه‌های امنیت و خودمانی بودن (مأخذ: نگارنده)

			امنیت	خودمانی بودن
Spearman's rho	امنیت	Correlation Coefficient	1.000	.436**
		Sig. (2-tailed)	.	.001
		N	60	60
	خودمانی بودن	Correlation Coefficient	.436**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.001	.
		N	60	60

مطابق جدول شماره (۶)، می‌توان اظهار نمود که بین امنیت و خودمانی بودن نیز همبستگی متوسط با درصد اطمینان ۹۹/۹ درصد وجود دارد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰,۴۳۶ می‌باشد. بدین معنا که وجود اهالی بومی و آشنا در امنیت مؤثر بوده و باعث تقویت حس امنیت و کاهش ناامنی می‌شود.

جدول ۷. مقایسه ضریب همبستگی متغیرها (مأخذ: نگارنده)

متغیر	الگوی ساخت‌وساز	حس تعلق	شخصیت	خاطره‌انگیزی	آداب‌ورسوم	شخصیت	خودمانی بودن	حس تعلق	خودمانی بودن	امنیت
RS	۶۸		۶۰		۷۴		۵۳		۴۳	

نمودار ۴. مقایسه ضریب همبستگی متغیرها (مأخذ: نگارنده)

طبق جدول شماره (۷) مشاهده می‌شود که ضریب همبستگی بین متغیرهای آداب‌ورسوم – شخصیت در رتبه اول و پس‌ازآن متغیرهای الگوی ساخت‌وساز – حس تعلق در رتبه بعدی قرار دارد.

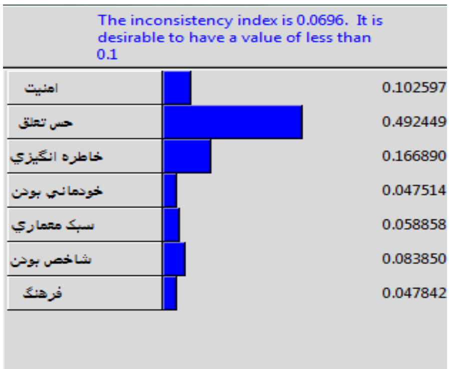
در ادامه با استفاده از مدل تحلیل شبکه‌ای (ANP)، آن دسته از متغیرهایی که با یکدیگر رابطه معنادار داشته (متغیرهای مذکور)، امتیاز و میزان ارجحیت هرکدام با هویت را بررسی کرده و بر اساس نتایج به ارائه راهکار پرداخته‌شده است.

جدول ۷. وزن (میزان ارجحیت) متغیرها (مأخذ: نگارنده)

	حس تعلق	خاطره انگیزی	خودمانی بودن	سبک معماری	شخصیت	امنیت	آداب و رسوم
حس تعلق	1	7	7	7	0	0	7
خاطره انگیزی	$\frac{1}{7}$	1	0	3	5	0	2
خودمانی بودن	$\frac{1}{7}$	0	1	0	0	5	0
سبک معماری	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	0	1	1	0	0
شخصیت	0	$\frac{1}{5}$	0	1	1	0	5
امنیت	0	0	$\frac{1}{5}$	0	0	1	0
آداب و رسوم	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{2}$	0	0	$\frac{1}{5}$	0	1

جدول شماره (۸)، امتیاز (میزان ارجحیت) متغیرها (مأخذ: نگارنده)

معیارها	امنیت	حس تعلق	خاطره‌انگیزی	خودمانی بودن	سبک معماری	شخصیت	آداب‌ورسوم
امتیاز	۰,۱۰	۰,۴	۰,۱۶	۰,۰۴۷	۰,۰۵	۰,۰۸	۰,۰۴۷

نمودار ٤. امتیاز معیارها

در جدول شماره (۸)، در حقیقت امتیازات نام‌برده شده مجموع امتیازات زیر معیارها می‌باشد. با توجه به جدول مذکور و نمودار شماره (۴)، مشاهده می‌شود که با توجه به مجموع امتیازات داده‌شده به زیر معیارها بر اساس جدول ساعتی و پرسش از کارشناسان متخصص، متغیر حس تعلق و پس‌ازآن در رتبه دوم خاطره‌انگیزی یا وقوع رویدادهای خاطره‌انگیز مانند مراسمات مذهبی برگزارشده در محله و در رتبه سوم امنیت مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر هویت این محله هستند.

جمع‌بندی

بر اساس اطلاعات حاصل‌شده از مدل ANP و تحلیل آماری، این نتایج حاصل‌شده که از دیدگاه ساکنان محله نوغان ابتدا مؤلفه آداب‌ورسوم – شخصیت و به ترتیب مؤلفه‌های الگوی ساخت‌وساز – حس تعلق و شخصیت – خاطره‌انگیزی در اولویت دوم و سوم در ارتقا هویت یک محله تأثیر بسزایی دارند. همچنین از دیدگاه کارشناسان متخصص مؤلفه‌های حس تعلق، خاطره‌انگیزی، امنیت به جهت بهبود و ارتقا هویت یک محله باید بدین مؤلفه‌ها توجه نمود.

راهبردهای پیشنهادی

- جلب مشارکت و رضایت ساکنان محله
- جلوگیری از ایجاد ساختمان‌های جدید با مصالح ناهمگون در محله
- توجه به تعلق‌خاطر ساکنین بافت
- توجه به اعتقادات هم‌جواری با حضرت رضا (ع)
- پیش‌بینی راهکارهای اسکان مجدد ساکنین بعد از اجرای نوسازی و بهسازی در محدوده طرح.
- حفظ و تقویت پاتوق‌ها

منابع

سلسله، علی. سلسله، محسن (۱۳۸۸)، بررسی تأثیر عامل هویت (ایرانی – اسلامی) بر زیبایی شهر، انتشارات آرمان‌شهر، شماره ۲.

حبیب، فرشته (۱۳۸۸)، تحلیلی از تعامل فرهنگ و کالبد شهر، انتشارات هویت شهر.

نوفل، سید علیرضا، کلبادی، پارین، پور جعفر، محمدرضا (۱۳۸۸)، بررسی و ارزیابی و شاخص‌های مؤثر در هویت شهری، انتشارات آرمان‌شهر، شماره ۳.

تقی زاده، محمد، طغیانی، شیرین (۱۳۸۸)، ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری، انتشارات هویت شهر، شماره نهم.

بهزاد فر، مصطفی (۱۳۸۷)، هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران)، انتشارات نشر شهر چاپ دوم.

رضازاده، راضیه (۱۳۸۰)، بحران ادراکی رفتاری در فضای شهری، مجله شهرداری‌ها، ویژه‌نامه شماره ۵، طراحی شهری، سازمان شهرداری‌های کشور

برزگر، محمدرضا (۱۳۸۸)، بازشناسی هویت شهری، مجموعه مقالات همایش مسائل شهرسازی ایران؛ جلد اول ساخت شهری، شیراز، دانشگاه شیراز.

موثقی، رامین، آیرملو، سحر (۱۳۸۵)، عناصر هویت فرهنگی در شهر، مرجع مهندسی عمران، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر طرح برتر، همدان، سازمان عمران و شهرداری‌های همدان.

مظفری، رضا پور (۱۳۹۲)، مبادی ورودی شهر حلقه‌های گمشده فضاهای شهری، انتشارات اول و آخر.

چنگیزی، نگار، احمدیان، رضا (۱۳۹۱)، بررسی شاخص‌های هویت شهری در بافت تاریخی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی.

آتشین بار، محمد (۱۳۸۸)، تداوم هویت در منظر شهری، فصلنامه باغ نظر، شماره دوازدهم.

زبردست، اسفندیار (۱۳۸۹)، کاربرد فرایند تحلیل شبکه‌ای در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۱.

علی پور، بهمن، (۱۳۹۳)، تدوین راهنمای طراحی شهری جهت ارتقای امنیت محیطی در بافت فرسوده اطراف حرم رضوی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

مهندسین مشاور فرنهاد، (۱۳۸۹). طرح جامع شهر مشهد.

The Explanation and the Analysis of the Influencing factors on Urban Identity (A Case Study: Noghan Zone, Mashhad)

Gholam Reza Latifi[1]
Qasem Faizi Cheshmegoli[2]
Rahele Bajalal[3]

Abstract

Cities and urban areas have especial character and identity aside from the fact that they have independency. However, what people think of the cities in which they live is nothing but tall buildings, parks and streets. A city is a place wherein interactions take place and people have a sense of citizenship of the city. In other words, what makes a city is not tall buildings and parks but the people living in that city with all tastes and unique characteristics and their urban identity. Although identity has got an important role in people's lives and there is a mutual relationship between human identity and its effects besides the confirmation and the acknowledgements of the experts on this issue, it has not yet been thoroughly investigated. While the importance of this issue needs to be noticed as the most important factor of the mental balance by the urban management. This study aimed to assess factors affecting the urban identity and strategies at the local level, promoting more of these indicators. These factors are categorized under physical, operational and perceptional components. The research method in this study was descriptive and analytic and the data were collected through documentary methods and field observations. To analyze the data, we applied two-variable correlation method. Based on our findings and results, from the perspective of residents' Noghan zone, what affects a city first and foremost are the conventions, personality (0.742), construction**,** and a sense of belonging and character (0.684), and memorability (0.606) respectively are in the second and third priority which have got a great impact in promoting the identity of an area. Also, according to the experts' views on this field, components such as a sense of belonging, and memorability must be considered in order to improve the security of the identity of an area.

Keywords: Urban Identity, City Structure, the Identity of an Area, Noghan Zone

---

1. Associate Professor of Faculty of Social Sciences, Allameh Tabatabai University.
2. M.A student of urban planning at Allameh Tabatabai University. (Corresponding Author) gh.f7070@yahoo.com
3. M.A Student of Urban Designing At Imam Reza International University